

VESNA MUHVIĆ-DIMANOVSKI

O PARALELNOJ UPOTREBI POSUĐENICA I
NJIHOVIH PREVEDENICA

Za potrebe ovog članka bitna je distinkcija *posuđenica* — *prevedenica*, pa ćemo tako termin *prevedenica* uzeti u najširem smislu, tj. uključit ćemo tu i tzv. *doslovne prevedenice* (Muljačić, 1968:12) ili, kako ih neki zovu, prave odnosno čiste prevedenice, zatim *djelomične prevedenice* i one koje su u isti mah i *semantičke posuđenice*.

Prevedenice možemo smatrati sekundarnom pojavom u procesu jezičnog posuđivanja jer svakoj prevedenici nužno prethodi, iako možda i vrlo kratka, upotreba posuđenice, koja će kasnije poslužiti kao model za oblikovanje prevedenice. Hoće li do stvaranja prevedenice uopće doći, ovisi dakako o strukturi pojedinih jezika, o njihovoj otvorenosti odnosno zatvorenosti prema stranim utjecajima, o nastojanjima da se jezik sačuva u što je moguće čistijem obliku.

Engleski je posljednjih godina velikom žestinom prodro u gotovo sve evropske jezike i broj anglicizama u svim tim jezicima zaista je ogroman. Paralelno s infiltracijom anglicizama povedena je i akcija protiv njihove pretjerane upotrebe. U većini zemalja postoje institucije i časopisi koji vode brigu o jeziku i njegovoj pravilnoj upotrebi, koji nastoje spriječiti širenje onog što Francuzi zovu *franglais* a Šveđani *svengelska*. Institucije kao što su *Academie française*, *Svenska språknämnden*, *Gesellschaft für deutsche Sprache* ili naše Hrvatsko filološko društvo (prije svega časopis *Jezik*) pokušavaju obuzdati tu poplavu anglicizama i svesti ih na neku prihvatljivu mjeru. To dakako nije lak posao i zahtijeva veliku angažiranost ne samo filologa nego i stručnjaka iz svih masovnih medija, od novina do televizije.

Pored navedenih institucija i časopisa koje one izdaju, autorima novih, domaćih izraza za nebrojene posuđenice možemo i moramo smatrati i sve koji pišu i objavljuju svoje radove, što, naravno, uključuje i književnike, i novinare i prevodioce. Svi oni, iako ne sistematski ali bar ponekad, posežu za domaćim izrazima, tj. pronalaze moguće prevedenice za posuđene termine.

Sasvim je jasno da zbog neopisivo velikog broja posuđenica (naročito iz engleskog) nije tako jednostavno za sve naći odgovarajuće zamjene, ali to nije i jedini razlog što se prevedenice javljaju u daleko manjem

broju od posuđenica i što je vrlo česta paralelna upotreba prevedenice i posuđenice koja je poslužila kao model. Radi se naime o tome da izrazi koji se predlažu nisu uvijek najsretnija rješenja, bez obzira na to radi li se o suviše nezgrapnoj konstrukciji ili o semantički teže prihvatljivom i razumljivom izrazu. Pored toga, posuđenice su u bezbroj slučajeva mnogo atraktivnije, sadrže u sebi određenu dozu egzotike, pa tako, naročito u reklamama, sigurno imaju daleko veći učinak od prevedenica. Složit ćemo se s Ellegårdom (1986:4), koji kaže: »Visst kan man översätta *tajta jeans* med *snåva blåbyxor*. Men då får man inte byxorna sålda.« (»Naravno, možemo *tajt džins* prevesti kao *uske plave hlače*. Ali tada te hlače nećemo prodati.«) Jer, kao što Ellegård dalje piše: »Na jezik ... djeluju sile tržišta i psihologija.«

Treći je razlog neuspjehu pojedinih prevedenica nepreciznost — ono što nam ponekad sasvim jasno govori neka posuđenica, neće uvijek tako točno izraziti i njezina prevedenica.

Konačno, tu je prisutna i ekonomičnost, o kojoj govori Filipović (1986:189): »Zanimljiva je upotreba posuđenice *summit*, *samit* paralelno s prevedenicom 'sastanak na vrhu'. U naslovima članaka u novinama radi ekonomičnosti upotrebljava se *samit*, a u tekstu članaka 'sastanak na vrhu'.« Ekonomičnost je, nema sumnje, jedan od glavnih motiva koji utječu na upotrebu posuđenice u ovom slučaju, međutim željeli bismo ovdje dodati još jedan faktor koji nesumnjivo igra značajnu ulogu, a to je nastojanje autora da varira upotrebu. Primjer za to nalazimo u Večernjem listu (u daljnjem tekstu VL) od 27. 6. 86, gdje se u tekstu jednog članka dva puta pojavljuje *summit* a jednom *sastanak na vrhu*. Iz istog razloga nalazimo u Vjesniku (u daljnjem tekstu V) od 28. 7. 86. rečenicu: »Početkom kolovoza u Londonu se održava *mini-samit* komonveltskih vođa a krajem mjeseca *konferencija na vrhu*...« Kad već govorimo o *samitu*, treba reći da se pored anglicizma u originalnoj ili adaptiranoj ortografiji naizmjenično pojavljuju oblici *sastanak/konferencija na vrhu/najvišem nivou, vrhovna konferencija* i *vrhovni sastanak*.

Kad se radi o pridjevskoj upotrebi, logično je da će posuđenica *samit* imati prednost pred prevedenicama, jer kako oblikovati pridjev od *konferencija na najvišem nivou* ili *vrhovni sastanak*? *Predsummitska* atmosfera (VL, kolovoz 1986), naprotiv, sasvim je »običan« pridjev, koji se, da je pisan našom ortografijom (*predsamitski*), uopće ne bi isticao svojim oblikom.

Poput *samita*, i posuđenica *deep freezer*, njezin, ortografski adaptirani oblik *dip frizer*, odnosno elipsa *freezer* (*frizer*) imaju također nekoliko mogućih varijanti prevedenice: *komora/škrinja/ormar za duboko zamrzavanje/smrzavanje, zamrzivač* i *ledenica*. Svi su ti oblici podjednako česti u upotrebi, jednako kao i anglicizam od kojeg su stvoreni. Većina tih prevedenica prilično je nezgrapna već zbog svoje dužine, pa se tako može očekivati da najveće šanse za opstanak u jeziku imaju *zamrzivač* ili *ledenica*. Zasad je, međutim, nemoguće dati bilo kakvu definitivnu prognozu jer se u ovom, kao i u nizu drugih slučajeva, svi oblici bilo posuđenice ili prevedenice javljaju podjednako često.

Pojava paralelne upotrebe posuđenica i njihovih prevedenica zapažena je i u drugim jezicima. Mogli bismo reći da je to pojava koja se nužno javlja u fazi stvaranja neke prevedenice. Bilo bi neumjesno očekivati da će određena prevedenica već na samom početku svoje upotrebe, neposredno nakon prve pojave u jeziku, biti bezrezervno prihvaćena te da će posuđenica koja je poslužila kao model biti istog časa zaboravljena. Drugo je pitanje koliko će dugo potrajati period u kojem se prevedenica i posuđenica pojavljuju naizmjenično i hoće li ikad određena prevedenica istisnuti posuđenicu. To, naravno, umnogome ovisi o obliku prevedenice, o tome uklapa li se ona u jezični sistem po svojoj morfološkoj strukturi i, kao što smo već ranije rekli, nije li suviše glomazna ili neprecizna. Ima osim toga i takvih posuđenica koje su se toliko duboko ukorijenile u jeziku da prevedenice naprosto nemaju snage da preuzmu njihovo mjesto.

Sørensen (1982:131—132) govori o naizmjeničnoj upotrebi posuđenica i njihovih prevedenica u danskom: »... very often there is competition between direct loans and their translations. In some cases direct loans have after a time been crowded out by their translations; this applies to *hearing*... which is now practically always *høring*, and to *pressure group* which has been ousted by *pressionsgruppe*.« Sørensen nadalje daje niz primjera paralelne upotrebe, pa se tako u danskom javljaju anglicizam *design* i njegova prevedenica *formgivning*, *konsumerisme* i *forbrugerisme*, *teamwork* i *holdarbejde*, *soap-opera* i *scebeopera*, *think-tank* i *taenke-tank* — da nabrojimo samo neke od navedenih primjera.

I u njemačkom nalazimo istu pojavu. Poslužiti ćemo se primjerima koje daje Duckworth (1979:226): »Beim Lesen deutscher Wirtschaftsliteratur aus den fünfziger Jahren stößt man immer wieder auf das Fremdwort *supermarket*. Aber schon Anfang sechziger Jahre war man nicht immer so sicher. Die Verdeutschung *Supermarkt* begann sich durchzusetzen, und beide Formen wurden eine Zeitlang nebeneinander verwendet. Seitdem geht es in der gleichen Richtung weiter, mit dem Ergebnis, daß man heute nur *Supermarkt* hört und liest. Die englische Form kommt höchstens in Reiseberichten vor.«

Za razliku od para *supermarket* — *Supermarkt*, u kojem je prevedenica gotovo u potpunosti istisnula posuđenicu, kod anglicizma *public relations* i čitavog niza različitih prevedenica koje je Duckworth (1979:229—232) našao u raznim tekstovima još uvijek je u upotrebi i posuđenica i sve moguće varijante prevedenice: *öffentliche Beziehungen*, *Öffentlichkeitsbeziehungen*, *Beziehungen zur Öffentlichkeit*, zatim tvorevine poput *Öffentlichkeitsarbeit*, *Meinungspflege*, *Vertrauenswerbung* itd.

Vrlo je vjerojatno da upravo zbog svoje dužine i glomaznosti, a možda i zbog nedovoljne preciznosti, većina tih prevedenica ne zadovoljava, pa se tako $\neq$ dalje upotrebljava engleski termin.

Problem nezgrapnosti i neekonomičnosti pojedinih prevedenica (bolije rečeno pokušaja da se one oblikuju) prisutan je i drugdje. Tako C. Grünbaum (1986:26) daje primjer iz švedskog: »Vi måste välja mellan korthet och precision: skall vi ha *tejp* eller *självhäftande cellofanklisterrensa*?« (»Moramo birati između kratkoće i preciznosti: hoćemo li imati *tejp* ili *samoljepljivu celofansku vrpcu*?«).

Nije, naime, tako jednostavno naći adekvatan domaći izraz koji bi precizno izrazio značenje neke posuđenice a istovremeno bio i kratak, praktičan za upotrebu.

Primjeri paralelne upotrebe posuđenica (anglicizama) i njihovih prevedenica koje smo našli u našem, relativno malom, korpusu, najrazličitije su prirode. Raspon je velik i počinje pokušajima da se u članku, rekli bismo »na licu mjesta«, pronađe domaći izraz koji bi čitaocu prenio sadržaj nekog anglicizma. Obično se tu radi o posuđenicama novijeg datuma, od kojih se neke možda prvi put javljaju u nas. Tako npr. u V/8. 6. 86. nalazimo »*video-gadosti*« kao objašnjenje engl. *video-nasties* (navodnici su u ovakvim slučajevima vrlo česti).

U V/18. 8. 86. pojavljuju se *nepriča* odnosno »*neknjiga*« kao moguće prevedenice anglicizma »*non fiction*«.

V/27. 7. 86. donosi velik članak o *bodi-bildingu* i daje uz taj anglicizam (koji je, treba svakako napomenuti, već davno ušao u naš jezik i upotrebljava se u svim mogućim neadaptiranim i adaptiranim oblicima) naizmjenično prevedenicu *tjelesna izgradnja*, odnosno uz *bodi-bilder* (ili elipsu *bilder*) prevedenicu *tjelograditelj* (čak i u ženskom rodu: *tjelograditeljka!*). Za razliku od autora ovog članka, autor teksta iz VL/1. 8. 86. upotrebljava isključivo *body-building* i *body-builder*, dakle ortografski neadaptirane oblike posuđenice.

Britanska premijerka Margaret Thatcher, koju popularno zovu »*iron lady*«, kod nas je već duže vrijeme *željezna lady/ledi*. U V/28. 7. 86, međutim, V. Grabarić je proglašuje »*željeznom gospom*« i time postiže pomalo komičan efekt.

Sve su to tek pojedinačni primjeri upotrebe nekih mogućih prevedenica, koje, dakako, nemaju status prihvaćenog termina poput npr. *sastanka na vrhu*, ali koje nipošto ne smijemo zanemariti jer s vremenom i one mogu sasvim ravnopravno stati uz bok posuđenici modelu ili je čak istisnuti.

U posljednje vrijeme neprestano se govori o *duty free shopovima* ili *free shopovima*, o kojima smo donedavna znali uglavnom s aerodroma. Sada, kad se ta vrsta prodavaonica otvara na graničnim prijelazima, u marinama, u hotelima i uz autoceste, *djuti fri* ili *fri šop* dobio je daleko širu primjenu, pa stoga možda i potreba da se oblikuje prevedenica. Postoji nekoliko varijanti i sve se one javljaju podjednako često iako anglicizam još uvijek ima prednost i gotovo je sigurno da će se u jeziku zadržati i dalje s obzirom na činjenicu da je trgovina tog tipa namijenjena prije svega strancima. V/9. 8. 86. u istom članku donosi »*duty free*« *dućan, bescarinsku trgovinu/prodavaonicu/dućan*; V/20. 8. 86. ima *duty freeshop* i *bescarinsku prodavaonicu*; V/16. 8. 86. prednost daje *duty free-shopu* i *free-shopu* a samo u podnaslovu piše o *slobodnoj carinskoj prodavaonici*; VL/30. 7. 86. ima samo *duty-free prodavaonicu*; VL/6. 8. 86. podjednako se služi *slobodnim carinskim prodavaonicama* i *free shopovima*, dok se u zagrebačkom TV-dnevniku 12. 8. 86. govori o *bescarinskim prodavaonicama* — i tako unedogled.

Sistematskog rada na tome da se za posuđenice (bez obzira na porijeklo, iako su, kao što je ranije rečeno, anglicizmi daleko najbrojniji)

nađu domaći izrazi (a obično su to onda prevedenice), prihvatilo se uredništvo časopisa *Jezik*, koje vrlo često u svojim priložima analizira upotrebu pojedinih tuđica i nastoji dati što je moguće bolja rješenja i prijedloge za naše termine. Nemali broj prevedenica stvoren je upravo na taj način. Naravno, neke od njih naišle su na vrlo dobar prijem, druge su ostale samo prijedlozi, što nikako ne znači da se s vremenom neće probiti.

Tako se *doigravanje* (Babić, 1983:155) danas upotrebljava podjednako često kao i *play off* (*plejof*), koji je do 1982. bio jedini mogući termin kojim se označavala 'završnica' nekog prvenstva (najčešće košarkaškog).

Svemiroplav i *svemirski čunak* (Babić, 1982:64) zasad nisu prihvaćeni, pa i dalje pored termina *space shuttle* (*shuttle*) odnosno *šatl* nalazimo *svemirski taksi*, *svemirski transporter* i *raketoplan*.

Pop-kultura je posljednjih godina donijela mnoštvo novih izraza koji su vrlo rasprostranjeni među mladima. To su mahom anglicizmi koji uglavnom ostaju u svojem originalnom obliku ili se adaptiraju fonološki ili morfološki. Manji je broj takvih izraza za koje se paralelno upotrebljavaju i prevedenice. U našem smo korpusu našli ove parove: *sjedeci protest* — *sit in*; *T-majica* — *T-shirt/T-šert*; *novovalac* — (*pripadnik*) *new wave-a*; *teškometalac* — (*pripadnik*) *heavy-metal-stila*; *uživo* — *live*.

U kompjutorskoj terminologiji, kojoj su trenutačno osnova uglavnom anglicizmi, našli smo paralelnu upotrebu termina *računalo* — *kompjutor*; *osobno računalo* — *personalni kompjutor*; *palica za igru* — *joystick/džojstik*; *štampanje* — *printer*.

Od »starijih« *prevedenica, koje se već dugi niz godina upotrebljavaju usporedno s posuđenicama modelima, spomenut ćemo:*

naučnu/znanstvenu fantastiku — *science fiction*; *kondicionirani zrak* — *air condition*; *masovno sredstvo/javni medij* — *masovni medij*; *poslovni čovjek* — *biznismen*; *snimač leta* — *flight recorder*; *trust mozgova* — *brain trust*; *pranje mozga* — *brainwashing*; *puni kontakt* — *full contact*.

Zapažene su i dvije kratice koje se također upotrebljavaju paralelno: *NLO* — *UFO*.

Zasebnu grupu čine one prevedenice koje su u isti mah i semantičke posuđenice. O toj pojavi govori i Carstensen (u tisku): »The loan-translation results in a loan-meaning: i.e. the German compound existed with a different meaning before the semantic loan entered the language.«

U našem korpusu našli smo nekoliko primjera u kojima se kategorija prevedenice preklapa s kategorijom semantičke posuđenice. Tako je riječ *zvijezda* uz svoja stara značenja 'nebesko tijelo' i 'oblik nalik tom tijelu' dobila pod utjecajem engl. *star* novo značenje: 'vrlo popularna osoba — glumac, sportaš i sl.'. Upravo u tom svom (relativno) novom značenju, riječ *zvijezda* se, i nakon zaista mnogo godina, upotrebljava i dalje usporedno s anglicizmom *star*. Teško je sa sigurnošću utvrditi kakav je omjer upotrebe tih dvaju oblika, no na prvi pogled izgleda da prednost ima prevedenica *zvijezda*.

Još jedna stara domaća riječ poprimila je pod utjecajem engleskog novo značenje: *radionica* je uz svoje prvobitno značenje 'prostor u kojem se obavlja neki manualni posao, obrt' dobila još jedno — prema engl. *workshop* u značenju 'tečaj, seminar i sl. u kojem se primjenjuju razne (nove) metode rada u nekom području'. Tako imamo *malu slikovnu radionicu* (VL/XI/85); *kazališnu radionicu* (V/XI/85); *plesnu radionicu* (VL/II/86); *radionicu rane glazbe* (TV-Zg/II/86); *kompjutorsku radionicu* (VL/VII/86). Ovdje možemo pouzdano reći da *radionica* ima neusporedivo češću upotrebu jer smo anglicizam *workshop* našli u svega dva primjera, i to samo u složenici *computer workshop* i isključivo u originalnoj grafiji (VL/IX/85; VL/VII/86).

Na kraju treba reći da se mnoge posuđenice sasvim dobro po svojoj fonološkoj i morfološkoj strukturi uklapaju u naš jezik, pa stoga i ne postoji takva potreba za stvaranjem prevedenica koje bi ih zamijenile. Prevedenice su poželjne tamo gdje neka strana riječ zaista odudara od našeg jezičnog sustava ili gdje čak postoji domaća riječ koja jednako tako dobro može izraziti sadržaj posuđenice. Svaka prevedenica koja je kratka i jasna, koja po svom morfološkom obliku ne pokazuje nikakva odstupanja od sistema ima sve uvjete da s vremenom istisne iz upotrebe posuđenicu koja je poslužila kao model, iako razdoblje njihova supostojanja može potrajati i prilično dugo.

LITERATURA

- Babić, S. (1982) »Što plovi svemirom: čunak ili taksi?«, *Jezik*, br. 2, Zagreb, str. 63—64.
- Babić, S. (1983) »Tzv. play off gubi bitku«, *Jezik*, br. 5, Zagreb, str. 154—156.
- Carstensen, B. (u tisku) »Loan-translation: Theoretical and practical issues«, *Folia linguistica*.
- Duckworth, D. (1979) »Der Einfluß des Englischen auf den deutschen Wortschatz seit 1945«, *Fremdwort-Diskussion* (Hrsg. P. Braun), Wilhelm Fink Verlag, München, str. 212—245.
- Ellegård, A. (1986) »Några utgångspunkter«, *Språkvård*, 1, Stockholm, str. 3—5.
- Filipović, R. (1986) *Teorija jezika u kontaktu*, Uvod u lingvistiku jezičnih dodira. JAZU — Školska knjiga, Zagreb, 322 str.
- Grünbaum, C. (1986) »Hur vill vi ha det... i det allmänna språkbruket?« *Språkvård*, 1, Stockholm, str. 24—27.
- Muljačić, Z. (1968) »Tipologija jezičnoga kalka«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, god. 7, sv. 7, Zadar, str. 5—19.
- Sørensen, K. (1982) »English Influence on Contemporary Danish«, *The English Element in European Languages* (ed. R. Filipović), Vol. 2, Institute of Linguistics, Zagreb, str. 71—153.

Abstract

ON THE PARALLEL USE OF LOAN-WORDS AND THEIR LOAN-TRANSLATIONS

Before a loan-translation has established itself in a language it has to go through a phase in which it exists in parallel with the loan-word that had served as its model. The author discusses examples of such parallel use of English loan-words and their loan-translations in Croatian.